

Die Geschichte der Verankerung des Gleichheitsgrundsatzes in der Verfassung der Ukraine*Tetiana Chekhovych**Dozentin am Lehrstuhl für Verfassungsrecht**Kiewer Nationale Universität Taras Schewtschenko,**Ukraine*

In diesem Beitrag wird die Genese der Verankerung des Gleichheitsgrundsatzes im ukrainischen Verfassungsrecht als Voraussetzung für die Entwicklung von demokratischen Grundlagen der ukrainischen Gesellschaft untersucht. Der Gleichheitsgrundsatz war in der Geschichte der Menschheit durchgängig ein zentrales Thema für Philosophen, Denker und Juristen, die in ihren Arbeiten versuchten, die ideale Gesellschaft zu entwerfen, die auf den Grundsätzen der Gleichheit, Freiheit und sozialen Gerechtigkeit beruht. Im Beitrag wird dargelegt, dass jede Etappe der gesellschaftlichen Entwicklung ihr spezifisches Verständnis der Gleichheit der Menschen aufweist. Das Auftauchen des Gleichheitsgrundsatzes im ukrainischen Verfassungsrecht steht in direktem Zusammenhang mit der Idee des Konstitutionalismus in der Zeit der nationalen Wiederbelebung und begann schon im XVII. Jhd. das nationale Rechtsdenken entsprechend zu formen und den Grundsatz in ihm zu verankern.

Im Beitrag werden die Entwürfe für Verfassungen aus verschiedenen Epochen auf die Sicht deren Verfasser zum Gleichheitsgrundsatzes untersucht. Dabei zeigt sich, dass die ukrainischen Wissenschaftler in ihren Arbeiten sehr nachdrücklich die Auffassung vertreten, dass die Verankerung und Garantie der Gleichheit als grundlegendes Prinzip für das Funktionieren eines demokratischen Staates und einer bürgerlichen Gesellschaft unerlässlich sind.

Die Verfasserin hebt hervor, dass von Beginn des XX. Jhds. bis zur Zeit der Verkündung der Unabhängigkeit der Ukraine in den Regelungswerken mit Verfassungscharakter, die unter verschiedenen gesellschaftlichen Bedingungen geschaffen wurden, der Gleichheitsgrundsatz seine Verankerung als Grundstein einer umfassend funktionierenden Staatsstruktur und Gesellschaft fand. So ist seine Nennung auf der Ebene der Verfassung eine gewichtige Grundlage der Errichtung des demokratischen und sozialen Rechtsstaates in der Ukraine.

Zusammenfassend wird festgestellt, dass in der gegenwärtigen Phase der Staatlichkeit der Ukraine der Gleichheitssatz die zentrale staatliche Garantie für jedes Gesellschaftsmitglied ist, seine Verfassungsrechte und Freiheiten gleich wahrnehmen zu können, gleich vor dem Gesetz und Gericht zu sein, soweit keine in der Verfassung oder Gesetzgebung vorgesehenen Differenzierungskriterien greifen.

Історичні передумови закріплення принципу рівності в конституції України

Чехович Тетяна

*доцент кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
Україна*

Постановка проблеми

На сучасному етапі державотворення в Україні відбуваються кардинальні зміни, метою яких є становлення України як демократичної, соціальної і правової держави, в якій правовий статус особи має ґрунтуватися на принципі рівності – визначальному в системі усіх принципів конституційно-правового статусу людини і громадянина. На сьогодні принцип рівності одержав своє закріплення у низці нормативно-правових актів, аналіз яких свідчить про те, що він є універсальним принципом права, у зв'язку з чим пронизує усі сфери суспільних відносин, що регулюються правом. У загальному розумінні названий принцип означає, що всі суб'єкти права є рівноправними учасниками суспільного спілкування у межах правового поля, і жодному з них не можуть бути надані привілеї чи щодо жодного з них не можуть бути встановлені дискримінаційні обмеження.

Проте, не зважаючи на закріплення принципу рівності на конституційному та законодавчому рівнях, проблема рівності є надзвичайно актуальною, що і не дивно, адже українське суспільство нині знаходиться на трансформаційному етапі свого розвитку, який завжди супроводжується протиріччями між його членами, у тому числі, з приводу неоднакового (нерівного) ставлення до них з боку влади. До вивчення сутності та змісту принципу рівності можна підходити з різних позицій, проте абсолютно правий Ю. М. Тодика, який стверджував, що жоден повноцінний теоретичний висновок не можна зробити без урахування історичних знань про те, як відповідне державно-правове явище виникло, розвивалось і що воно становить собою зараз¹. Таким чином, для того, щоб зрозуміти сутність конституційного принципу рівності на сучасному етапі й

¹ Тодика Ю. Н., Тодика О. Ю. Конституционное право Украины: Учеб. пособие – Х.: Райдер, 2003. – С. 180.

усвідомити його значення, передусім необхідно проаналізувати історико-правові витоки ідеї рівності, її розвиток і становлення у вітчизняній правовій думці, а також основні етапи закріплення на конституційному рівні.

Стан дослідження проблеми

Теоретичні питання принципу рівності досить широко висвітлені такими вченими, як О. Бандурка, В. Білоус, І. Бородин, І. Голосніченко, В. Грохольський, В. Гуславський, В. Єрмаков, Г. Журавльова, Р. Калюжний, В. Колісник, Т. Котарбинський, І. Полховська, Л. Худояр та ін. Проте, незважаючи на досить велику кількість досліджень, присвячених даній проблематиці, питання щодо формування передумов закріплення принципу рівності у Конституції України залишаються актуальними і мало вивченими.

Виклад основного матеріалу

Генезис принципу рівності в українському конституційному праві безпосередньо пов'язаний з розвитком ідеї конституціоналізму у період національного відродження й почав формулюватися та закріплюватися в національній правовій думці ще у XVII ст., про що свідчать гетьманські акти конституційного характеру, зокрема,

Зборівський трактат 1649 р., універсал Б. Хмельницького «На підтвердження прав шляхти пінського повіту» від 28 червня 1657 р., Гадяцький трактат 1658 р. та деякі інші акти. У Конституції Пилипа Орлика також згадувалося про рівність козаків, зокрема, у «публічних справах» (ст. 6)².

Вперше в українській правовій думці зміст та значення принципу рівності було розкрито у перших двох конституційних проектах Г. Л. Андрузького 1846-1947 рр. Зокрема, одна з одинадцяти частин другого проекту конституції мала назву «Про рівність». Андрузький Г. Л. вважав рівність основоположним принципом організації суспільно-державного життя: «Наша спільна рівність відкидає стани в деяких відношеннях, а саме: 1) і пастух, і син вельможі рівно можуть прагнути до звеличення, 2) і вельможі, і пастух рівно підлягають закону, 3) батько не передає своїх приватних прав сину і той з народження отримує тільки права загальні, приватних же може досягти сам. Отже: 1) дворянство та ніякий інший стан, що дає приватні права та переваги по народженню надавати їх не повинне. Існування ж цехів, купецтва, землеробів, військових бути не повинно. Існувати ж повинні стани:

² Андрусак Т. Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). – Львів: Світ, 1998. – С. 62 – 63.

духовний, купецький, промисловий, військовий, вчений, землеробський»³.

У положеннях «Начерків» автор наголошував, що рівність є однаковим масштабом і рівною мірою права, тобто, що люди між собою є не рівними, а рівноправними. Рівність щодо інших є двоякою: «... спільна – по праву народження і приватна – по праву заслуг. За народженням кожен має право: а) свободи... б) майна с) способу життя d) захисту законів на рівні з усіма іншими. За заслугами (законними): а) отримання влади, б) почесностей, переваг на рівні з кожним, що має такі ж заслуги. Заслуги ж протизаконні піддають позбавленню і тих і інших прав. Заслуга тим важливіша, чим вона корисніша для самої держави...»⁴. Таким чином, положення конституцій Г. Л. Андрузького свідчать про те, що автор не ототожнює поняття «рівність» і «рівноправність» і, веде мову саме про рівноправність.

Розвитку принципу рівності сприяло й закріплення у ст. III конституційного проекту М. П. Драгоманова «Вольный Союз» – «Вільна Спілка» принципу рівності усіх у

громадянських правах і обов'язках⁵. Дослідник не конкретизує зміст принципу рівності у проекті, втім, учений цієї проблеми торкався у багатьох своїх працях. Зокрема, у пояснювальній записці до проекту ним обґрунтовувалася ідея рівності та рівноправності українського народу з усіма іншими народами, а також ідея рівноправності усіх народів⁶. Автор вважав рівність усіх людей перед законом, без будь-якої дискримінації з огляду на віросповідання та національність, не тільки обов'язковим елементом прав людини й умовою розвитку людського суспільства, але й невід'ємним правом людини. У цьому ж аспекті мислитель розглядав рівність чоловіка та жінки та рівність представників різних рас: «У справах політичних ми бажаємо рівного права для всякої особи, як чоловіків і парубків, так і жінок і дівчат усякої породи (раси)»⁷.

Багато уваги принципу рівності було приділено й у проекті Основного закону «Самостійної України» Спілки народу українського, одним з авторів якого вважається М. І. Міхновський. Зокрема, у проекті зазначається, що всі українці, як чоловіки, так і жінки є рівноправними (ст. 13). Офіційною мовою є українська, але

³ Там само. – С. 134 – 135.

⁴ Основний Закон «Самостійної України» Спілки народу українського (Проект утворений групою членів Української Народної Партії). Основи Всеукраїнської Спілки. // Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. – К.: Т-во «Знання» України, 1993. – С. 61, 63, 64, 65.

⁵ Андрусяк Т. Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). – Львів: Світ, 1998. – С. 134 – 135.

⁶ Там само. – С. 62 – 63.

⁷ Там само. – С. 63.

«всі мови вживані на Україні суть вільні» (ст. 28). Усі громадяни України мають рівні виборчі права (ст. 51, 52). Голосування є рівним і обов'язковим для кожного (ст. 54, 95)⁸. Разом з тим, у проекті, який віддзеркалював погляди націоналістично налаштованого крила УНП, були закріплені деякі обмеження щодо зайняття «офіційних» (державних) посад. У ст. 11 йшла мова про те, що обіймати такі посади можуть лише українці. У ст. 52 зазначалось, що право бути вибраним (на державні посади) належить кожному українцеві, який вміє говорити, читати й писати українською мовою. А у ст. 76 наголошувалось, що ніхто не може бути міністром, «коли він не є українцем з роду»⁹.

В основу багатьох положень конституційного проекту М. С. Грушевського також було покладено принцип рівності, зокрема, у праці «Конституційне питання і українство в Росії» мислитель обґрунтовує необхідність закріплення у конституції: рівності та рівноправності усіх народів російської імперії; рівного виборчого права, як на обласному, так і на загальнодержавному рівнях; рівних прав усіх національностей

⁸ Основний Закон «Самостійної України» Спілки народу українського (Проект утворений групою членів Української Народної Партії). Основи Всеукраїнської Спілки. // Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. – К.: Т-во «Знання» України, 1993. – С. 64.

⁹ Там само. – С. 63, 64.

щодо розвитку мови, культури, економіки та самоуправління; рівних політичних прав, у тому числі і для жінок¹⁰. Учений зазначає: «До останнього часу не виявленою точкою лишалося, чи жінки також мають мати право активного і пасивного вибору (вибирати й бути вибраними). Тепер більшість прихилиється за сим правом. Розуміється на тім не повинно бути навіть спору й мови. Голосючи рівне і загальне право голосування, ніяк не можна виключати з сього права жінок»¹¹.

Отже, можна зробити висновок, що до початку ХХ ст. принцип рівності розглядався мислителями під кутом зору соціально-історичних реалій і закріплювався у конституційних проектах переважно як один із засобів досягнення справедливості. З одного боку, він передбачав наділення усіх без винятку дієздатних громадян правом користуватись однаковими юридичними можливостями, а з іншого, – виконував протилежне завдання, закріплюючи певну соціальну нерівність, продиктовану справедливим розподілом соціальних благ.

Зміст принципу рівності у цей період включав такі поняття, як: рівні права українського народу з іншими

¹⁰ Грушевський М. Конституційне питання і українство в Росії // Український парламентаризм: історія і сучасність. Хроніка–2000. – Вип. 23–24. – 1998. – С. 219.

¹¹ Там само. – С. 219-229.

народами Російської імперії; відсутність дискримінації незалежно від політичних, релігійних та інших переконань, раси і етнічної приналежності, соціального походження, місця проживання, мовних та інших ознак, станової належності і майнового стану; рівні права на зайняття державних посад та посад в органах самоврядування; рівні правові статуси представників окремих станів; рівність перед судом і законом; рівне виборче право; гендерна рівність; рівні права на освіту та книгодрукування тощо.

Наступним періодом, у межах якого відбувалося становлення, розвиток та закріплення на конституційному рівні принципу рівності, на нашу думку, є період з початку ХХ ст. й до часів незалежності України.

Принцип рівності набув свого сучасного виразу вже у Конституції УНР 1918 р. та в Основному державному законі УНР 1920 р. У цих актах проголошувались рівноправність громадян, їх рівність перед законом, заперечення привілеїв, рівний доступ до урядових посад та рівність прав чоловіка і жінки¹². Наприклад, у ст. 12 Конституції УНР 1918 р. закріплювалось таке: «Громадяни в УНР рівні у своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта,

¹² Сборник нормативных актов по советскому государственному праву / Отв. ред. А. И. Лукьянов. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 79, 97.

майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв у них. Ніякі титули в актах і діловодстві УНР вживатися не можуть». У ст. 65 йшлося про рівність усіх перед судом: «Суд для всіх громадян Республіки один і цей самий, не виключаючи і членів Всенародних Зборів та членів Ради Народних Міністрів»¹³. У 15 Артикулі Основного державного закону УНР закріплювалась рівність усіх перед законом незалежно від віри, народності та походження; скасовувались усі родові, станові, шляхоцькі привілеї та всі родові й особисті шляхоцькі титули; рівність прав жінки нарівні з чоловіком¹⁴.

У Відозві Української Національної Ради від 01 листопада 1918 р. (ЗНР) також проголошувався принцип рівноправ'я: «Всім горожанам української держави без різниці народності і віросповідання заporučається горожанську, національну і віросповідну рівноправність»¹⁵.

У ст. 24 Законів про тимчасовий Державний устрій України 1918 р. Гетьмана П. Скоропадського зазначалося: «Сила закону обов'язкова для всіх українських підданих і чужинців, в

¹³ Там само. – С. 83.

¹⁴ Там само. – С. 97.

¹⁵ Антологія української юридичної думки: в 6-ти т. / Голова ред. кол. Ю. С. Шемшученко. Т. 4: Конституційне (державне) право. – К.: Юрид. кн., 2003. – 600 с.

українській державі перебуваючих»¹⁶, тобто закріплювалась рівність усіх перед законом.

Становлення на території сучасної України УНР дещо змістило акценти з людино-центристських пріоритетів до примату інтересів держави, партії, необхідності розбудови соціалістичної республіки. Незважаючи на формальне закріплення ідей правової рівності, реального їх правозастосування не було.

За часів СРСР в Україні було прийнято чотири Конституції: 1919 р., 1929 р., 1937 р. та 1978 р, в яких принцип рівності також знайшов конституційне закріплення. Зокрема, ст. 32 Конституції УСРР 1919 р. встановлювалося: «УСРР, визнаючи рівні права за працюючими, незалежно від раси і національності, оголошує суперечним основним законам Республіки встановлення або припущення яких-небудь привілеїв»¹⁷. Формулювання принципу рівності у Конституції УСРР 1929 р. було майже тотожним: «Українська соціалістична радянська республіка, визнаючи, що права громадян не залежать від расової і національної належності, проголошує цілком несполучним з основними законами Республіки будь-який

утиск національних меншостей або обмеження рівноправності»¹⁸.

Найбільш ґрунтовно принцип рівності був закріплений у Конституціях УРСР 1937 р. і 1978 р. Так, відповідно до ст. 121 Конституції УРСР 1937 р. жінкам надавались рівні права з чоловіками в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя. Можливість здійснення цих прав жінок забезпечувалася наданням рівного з чоловіком права на працю, оплату праці, відпочинок, соціальне страхування і освіти, державною охороною матері і дитини, наданням жінці під час вагітності відпусток зі збереженням утримання, широкою сіткою родильних будинків, дитячих ясел і садків. А у ст. 122 Конституції УРСР 1937 р. була закріплена рівноправність громадян УРСР незалежно від національності і раси.

Глава 5 Основного Закону УРСР 1978 р. була присвячена рівноправності громадян, зокрема, у ст. 34 проголошувалося, що громадяни УРСР різних рас і національностей мають рівні права. Стаття 32 Конституції закріплювала рівність громадян перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови та інших обставин; а стаття 34 – рівноправність жінки і чоловіка.

¹⁶ Сборник нормативных актов по советскому государственному праву / Отв. ред. А. И. Лукьянов. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 89.

¹⁷ Боднар С. Б. Поняття рівності у філософії права // Пробл. філософії права. – 2005. – Т. 3. – № 1 – 2. – С. 311–317.

¹⁸ Там само. – С. 314.

Отже, кожна із вказаних вище конституцій зафіксувала у своєму тексті принцип рівності.

Після розпаду СРСР розпочався новий етап в історії та державотворенні України. Вже у Декларації про державний суверенітет України, проголошеній 16 липня 1990 р., було закріплено принцип рівності усіх громадян перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності та інших обставин. На думку Ю. М. Тодики, Декларація про державний суверенітет відіграла значну роль у становленні в Україні конституційного ладу на демократичних засадах, заклала цінності, які стали базовими для Конституції України 1996 р., конституційного законодавства, визначила вектор розвитку державно-правових процесів¹⁹. Проголошення ж прав і свобод людини має сенс лише у тому разі, якщо держава гарантує рівність і рівноправність, тому в усіх конституціях розділи про права і свободи починаються із закріплення гарантій рівності і рівноправності.

Належне місце в Основному Законі України від 28 червня 1996 р. відведено й принципу рівності²⁰. Зокрема, у Конституції України закріплено, що «усі

люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» (частина 1 статті 21); зафіксовано, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» (частина 1 статті 24), а також передбачено рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї кожного з подружжя та рівність у правах дітей незалежно від походження (частина 1 статті 51). Рівність можливостей забезпечується, зокрема, рівним правом доступу громадян до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (частина 2 статті 38), гарантією рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності (частина 2 статті 43); передбачено рівність перед законом усіх об'єднань громадян (частина 5 статті 36), усіх суб'єктів права власності (частина 4 статті 13); рівністю усіх учасників судового процесу перед законом і судом як однією з основних засад судочинства (пункт 2 частини 3 статті 129 Конституції України).

Зазначимо, що положення статті 24 Конституції України були предметом дослідження Конституційного Суду України, результатом чого стало Рішення від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про

¹⁹ Тодика Ю. Н. Основы конституционного строя Украины. – Х.: Факт, 2000. – С. 32.

²⁰ Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К.: ІДП НАН України, 2001. – 400 с.

рівність сторін судового процесу)²¹, в якому Конституційний Суд України вказує, що рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статтях 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 1), ратифікованих Україною та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статтях 1, 2, 7)²².

Гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. З цього

²¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12.04.2012 № 9-рп/2012 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>

²² Там само.

приводу важливою виглядає позиція Конституційного Суду України, який констатував, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку та на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку у судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій, у тому числі й особа, яка засуджена і відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань²³.

Зазначимо, що на відміну від конституцій радянських часів, у Конституції України принцип рівності закріплений не наприкінці її тексту, а у розділі другому «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Зазначений факт означає формування нової концепції взаємовідносин людини і української держави з пріоритетом прав особи, що відповідає міжнародно-правовим стандартам та характеризує українську державність як демократичну.

Конституційне проголошення принципу рівності особи є незаперечною

²³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12.04.2012 № 9-рп/2012 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>

вимогою існування сучасного соціуму, передумовою становлення правової державності й побудови громадянського суспільства. Та самого його закріплення навіть на найвищому, конституційному рівні недостатньо. Політичні, соціальні й економічні реалії сьогодення значною мірою унеможливають його втілення. Така ситуація породжує напруження в суспільстві, провокує конфлікти між окремими соціальними групами й прошарками населення. Необхідно створити надійний механізм забезпечення й захисту цього принципу. Це принципово, оскільки реалізація принципу рівності є не лише ідеалом справедливого суспільного устрою, а й необхідною умовою безконфліктного розвитку держави й суспільства, фундаментом стабільності тощо.

Висновки

Таким чином, можемо резюмувати, що з початку ХХ ст. й до часу проголошення незалежності України в актах конституційного характеру, які приймалися у різних суспільно-політичних умовах, принцип рівності знайшов своє закріплення як неодмінна засада повноцінного функціонування держави та суспільства. Конституція України, міжнародно-правові акти, документи, ратифіковані Україною, свідчать про

досягнення високого рівня у його розробці і декларуванні. Безумовно, закріплення на конституційному рівні принципу рівності є вагомим підґрунтям становлення України як демократичної, соціальної та правової держави.

На сучасному етапі державотворення в Україні принцип рівності можна визначити як гарантування державою кожному члену суспільства, незважаючи на будь-які його індивідуальні ознаки (за винятком обставин, передбачених Конституцією й законодавством), однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, покладення на осіб, які перебувають в однаковому правовому становищі, рівних обов'язків, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом.